

محمد مقدم

شاعر و زبان‌شناس

کامیار عابدی

محمد مقدم: شاعر و زبان‌شناس

کامیار عابدی

اسرار موارد

سرشناسه: عابدی، کامیار، ۱۳۴۷ -
عنوان و پدیدآور: محمد مقدم: شاعر و زبان‌شناس / کامیار عابدی.
مشخصات نشر: تهران: مروارید، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۲۱۷ ص
شابک: 978-964-191-586-7
و ضمیم فهرست‌نویسی: فیبا.
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: مقدم، محمد، ۱۲۸۷-۱۳۷۵
موضوع: شاعران ایرانی - قرن ۱۴ - سرگذشت‌نامه Poets, Persian - 20th century - Biography
موضوع: زبان‌شناسان - ایران - قرن ۱۴ Linguists - Iran - 20th century
موضوع: شعر فارسی - قرن ۱۴ Persian poetry - 20th century
ردبندی کنگره: ۱۳۹۷/۴۴ ق/۸۳۶۱ PIR ۸۳۶۱/۴۴
ردبندی دیوبینی: ۸۰۱/۶۲
شماره کتابخانه ملی: ۵۰۳۲۰۲

امیراث مروارید

تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، پلاک ۱۱۸۸ / ۱۱۴۵-۱۶۵۴
دفتر: ۰۰۸۶۶۴۰۶۶۴۰۶۶۴۱۴۰۴۶ فاکس: ۶۶۴۸۴۰۲۷ فروشگاه: ۶۶۴۶۷۸۴۸
<https://instagram.com/morvaridpub> - <https://telegram.me/morvaridpub>
www.morvarid-pub.com

محمد مقدم: شاعر و زبان‌شناس

کامیار عابدی

تولید فنی: الناز ایلی

صفحه‌آرایی: تینا حسامی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷

چاپخانه: گنج شایگان

تیراز ۳۳۰

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۱-۵۸۶-۷ ISBN 978-964-191-586-7

تومان ۲۷۰۰

فهرست

۰ پیش‌سخن

بخش ۱. محمد مقدم: شاعر و زبان‌شناس
نگاهی به زندگی (۹)، مقدم شاعر (۱۵)، مقدم زبان‌شناس (۲۱)، پایان
سخن (۲۸)، فهرست منابع و مأخذ (۳۱)

بخش ۲. در آینه‌ی یادها و آراء
ایرج افشار (۳۹)، محمدرضا باطنی (۳۹)، فریدون بدراهی (۴۰)،
علی محمد حق‌شناس (۴۰)، محمدرضا شفیعی کدکنی (۴۲)، هرمز
میلانیان (۴۴)، برویز ناتل خانلری (۴۴)، سیف‌الدین نجم‌آبادی (۴۵)،
ناصر وثوقی (۴۶)، قاسم هاشمی‌ژزاد (۴۷)، نیما یوشیج (۴۹)، فهرست
منابع و مأخذ (۵۰)

بخش ۳. شعرها

۰ دفتر «راز نیمثب»:

پروانه‌ی شبتاب (۵۷)، نوای شبایز (۵۸)، گل شب‌بو (۶۰)، اسپندار
نیمسوخته (۶۲)، گردش ماه (۶۴)، ستاره‌ی دنباله‌دار (۶۵)، تیر آسمان

(۶۶)، آذرگشتب (۶۷)، خیز پلنگ (۶۹)، آتش نیمشب (۷۲)، سرو آزاد

(۷۹)، شلنگ دختر (۸۱)، بوی زندگی (۸۴)، گوهر شبچراغ (۸۷)،

چشمان بینا (۹۱)، در دل تاریکی (۹۶)

۵ دفتر «بانگ خروس»:

پیش درآمد (۹۹)، خروس جنگی (۱۰۰)، تو با چه (۱۰۲)، آرامش

جاویدان (۱۰۴)، جوجه خرسوم (۱۰۷)، ناله‌ی بیگاه (۱۰۹)، بانگ پگاه

(۱۱۲)، پژواک (۱۱۴)، آوای ماه (۱۱۷)

۶ منظومه‌ی «بازگشت به الموت»:

پیش درآمد در نیشابور (۱۲۱)، نامه‌ی یکم: پایین آمدن هسن (۱۲۶)

فهرست منابع و مأخذ (۱۵۶)

بخش ۴. تحلیل‌های زبان‌شناسی

زبان فارسی (۱۵۹)، پای صحبت یک زبان‌شناس ایرانی (۱۷۸)، دیداری

با دکتر محمد مقدم (۲۰۳)، نمونه‌هایی از برابریابی‌ها و واژه‌سازی‌های

مقدم: انگلیسی - فارسی (۲۱۰)، فهرست منابع و مأخذ (۲۱۴)

پیش‌سخن

الف. محمد مقدم (۱۳۷۵-۱۲۸۷) در جامعه‌ی علوم انسانی ایران دوره‌ی تجدّد، بیشتر به عنوان استاد و پژوهشگر رشته‌ی زبان‌شناسی - با تکیه بر زبان‌شناسی تاریخی شناخته شده است. او از خاندان پُرشهرت اعتماد مقدم بود (این خاندان در شهر مراغه‌ی استان آذربایجان شرقی ریشه دارد). مقدم در دانشگاه‌های نیویورک و پرینستون درس خواند. او موفق شد در سال ۱۳۴۳ رشته‌ی زبان‌شناسی را در دانشگاه‌های ایران بنیاد نهد.

ب. با این‌همه، مقدم در دوره‌ی جوانی (سال‌های ۱۳۱۴-۱۳۱۳) در قلمرو شعرگویی نیز گام‌های تجدّد‌خواهانه‌ای برداشت. حاصل این گام‌ها سه دفتر از سروده‌های اوست. در کتاب حاضر، علاوه بر آن‌که این سه دفتر در دسترس قرار می‌گیرد، با زندگی گوینده هم آشنا می‌شویم. همچنین، نوع، ساخت و زمینه‌ی فکری، ادبی و تاریخی شعرهایش را خواهیم شناخت. نیز در حدی که در یک کتاب ادبی امکان‌پذیر است، از شناسایی مقدم زبان‌شناس و زبان‌ورز نیز کوتاهی نشده است (شاید گروه اندکی از علاقه‌مندان ادبی آگاه باشند که کلمه‌های تازه‌ای مانند: «ویراستن، ویراستار و ویرایش» و شماری از دیگر واژه‌ها حاصل ذوق و دقّت‌نظر اوست).

پ. به نظر می‌رسد به استثناء یکی — دو پژوهشگر، شمار بیشتری از منتقدان و محققان، فقط بر اساس دو سه نمونه از شعرهای مقدم، به تحلیل شعرهای او و داوری درباره‌ی آنها پرداخته‌اند. اما بی‌شک، تأثیف کتاب‌های تاریخ ادبی جز با تمرکز بر روی جزئیات شعر، نثر و آثار ادبی هر دوره به حاصل شایسته‌ای نخواهد انجامید. امید است کتاب‌های کوچکی از نوع کتاب حاضر، در حد خود، به رفع این نقص یا خدشه در حوزه‌ی تاریخ شعر، یاری مختص‌تری برساند.

ت. در پایان، باید از لطف آقای نوذر مقدم (برادرزاده‌ی استاد محمد مقدم)، آقای دکتر منوچهر پارسا‌دوست (حقوقدان، و پژوهشگر حوزه‌ی تاریخ صفوی) و آقای مجید رهبانی (تاریخ‌دان و مجله‌نگار) سپاسگزاری کنم. هریک از این سه تن، به نحوی از مساعدت به پیشرفت تحقیق حاضر دریغ نورزیدند. افزون بر این، در دسترسی به دفتر راز نیمشب از لطف شاعر باریک‌اندیش و رازور، بیژن جلالی (۱۳۰۶-۱۳۷۸)، از دوستداران مقدم، و بار دیگر در دسترسی به همه‌ی دفترهای شعر مقدم از بزرگواری پژوهشگر هدایت‌شناس و کتابدار فرهیخته، آقای کامبیز اسلامی، بهره‌مند بوده‌ام. یاد آن یک گرامی، و زندگانی این یک دراز باد!

کامبیز عابدی شال
آذر ۱۳۹۶، تهران

بخش ۱

محمد مقدم: شاعر و زبان‌شناس

۱. نگاهی به زندگی

الف. محمد مقدم (در آغاز: محمد اعتماد مقدم بهمن) در نخستین روز مهر سال ۱۲۸۷ در محله‌ی ارک تهران چشم به جهان گشود. مادرش زینت ملک نام داشت و پدرش عباس (با لقب امیر اعتماد). پیوندی‌های این خانواده به محمد حسن خان اعتماد‌السلطنه، وزیر اطیاعات پُرشهرت دوره‌ی ناصری می‌رسد. علاوه بر محمد، دو برادرش را هم می‌شناسیم: منوچهر (کارمند عالی‌رتبه‌ی وزارت امور خارجه)، علیقلی (پژوهشگر حوزه‌ی ایران‌شناسی، و کارمند وزارت فرهنگ و هنر). محمد مقدم تحصیلات ابتدایی را در مدرسه‌ی شرف مظفری به پایان برد. تحصیلات بعدی را در کالج آمریکایی پایتخت پی گرفت. تحصیل در این کالج در آن زمان برابر بود با تحصیل در دوره‌ی دیبرستان، و قسمتی از دوره‌ی دانشگاه در ایالات متحده‌ی آمریکا. از این‌رو، پس از پایان دوره‌ی کالج یادشده راهی این کشور شد.

ب. حاصل دو دوره اقامت مقدم در ایالات متحده‌ی آمریکا، اخذ مدرک‌های کارشناسی / لیسانس (B.A) از دانشگاه نیویورک، و کارشناسی ارشد / فوق

لیسانس (M.A) و دکتری (Ph.D) از دانشگاه پرینستون بود. وی در این دو دانشگاه، علاوه بر آشنایی با دیگر زبان‌های اروپایی، در رشته زبان‌شناسی - با تکیه بر تاریخ، فرهنگ و بهویژه، زبان‌های ایرانی و شرقی درس خواند. البته، در یکی از حکم‌های شغلی اش، بعدها، رشته تحصیلی اش «دکتری فلسفه - رشته زبان و ادبیات شرق» ثبت شده است. همچنان که در «پای صحبت یک زبان‌شناس ایرانی» (ر.ک: بخش ۴) آمده، او در آغاز تحصیل دانشگاهی به «تاریخ دین و تاریخ فلسفه» پرداخت و سپس به «زبان‌شناسی» و «زبان‌های قدیم».

پ. یکی از استادانش را در دانشگاه پرینستون می‌شناسیم: فیلیپ خوری حتی، پژوهشگر تاریخ اسلام، عرب و زبان‌های سامی. او یک آمریکایی‌لبنانی تبار بود و بر دین مسیحی. جورج فادلو حورانی، یک انگلیسی‌لبنانی تبار مسیحی دیگر (بعدها: استاد فلسفه، تاریخ و روابط کهن در اسلام)، و یحیی ارمجانی، آمریکایی ایرانی تبار مسیحی (متولد سیاهکل در استان گیلان، بعدها: استاد تاریخ خاورمیانه) از جمله‌ی همساگردی‌های مقدم در دانشگاه یادشده محسوب می‌شدند. مقدم در اواخر سال ۱۳۳۰ کتابی را از حورانی - با حاشیه‌هایی بسیار گویا و سودمند - به فارسی برگرداند. او فهرستی از نسخه‌های خطی هندی، ترکی و فارسی محفوظ در دانشگاه پرینستون را همراه ارمجانی، زیر نظر خوری حتی، در هنگام تحصیل در این دانشگاه تدوین و منتشر کرد.

ت. مقدم مدتی در وزارت امور خارجه، و نیز در وزارت داخله/کشور، بیشتر به عنوان مترجم زبان انگلیسی به کار پرداخت. نیز آگاهی داریم که در سال ۱۳۱۳ مترجم همین زبان در آژانس (بعدها: خبرگزاری) پارس بود. در سال ۱۳۱۸ به عنوان دانشیار زبان‌شناسی در دانشگاه تهران مشغول

شد. عنوان سمت وی در سال ۱۳۲۳ دانشیار متصلی کرسی فرهنگ اوستایی و فُرس باستان بود. وی سرانجام در ۲۷ اسفند سال ۱۳۴۲ توانست گروه زبان‌شناسی همگانی و زبان‌های باستانی را در این دانشگاه بنیاد نهاد (این دو رشته، بعدها به دو گروه متمایز تبدیل شد). از این‌رو، اغلب نخستین استادان زبان‌شناسی، و نیز فرهنگ و زبان‌های باستانی در دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۶۰ یا از شاگردان مقدم بوده‌اند یا از همکارانش. بیشتر آنان، بعدها از منش و روش او به نیکی یاد کرده‌اند (ر.ک: بخش دوم این کتاب). علی‌محمد حق‌شناس، یکی از این همکاران، مجموعه‌ای از مقاله‌های خود را در حوزه‌ی ادبیات و زبان‌شناسی در هیأت یک کتاب به مقدم پیشکش کرده، و وی را «سلیمان سرزمین مهر و زبان‌شناسی» (مقالات ادبی، ص ۵) خوانده است.

ث. این استاد علاوه بر تدریس در دانشسرای عالی، در سال‌های ۱۹۶۱-۱۹۶۰ و ۱۹۶۸ در دانشگاه یوتای ایالات متحده‌ی آمریکا تاریخ و فرهنگ ایران درس گفت. مدتی در سمت‌های ریاست واحد طرح و برنامه‌ریزی، معاونت طرح و برنامه‌ریزی، سرپرستی امور آموزشی و عضویت هیأت ممیزه‌ی دانشگاه تهران نیز کار کرد. نیز عضو شورای عالی فرهنگ و هنر کشور بود. به مأموریت‌های فرهنگی و علمی در ایالات متحده‌ی آمریکا (کنگره‌ی خاورشناسان، ۱۹۶۷؛ کنگره‌ی باستان‌شناسی و هنر ایران، ۱۹۶۰)، یوگسلاوی سابق (کنگره‌ی دانشگاه‌های جهان، ۱۹۶۷)، ارمنستان (همراه با جمال رضایی، ۱۹۷۱) و کشورهای دیگر هم رفت. در سال‌های ۱۳۵۱-۱۳۴۸ که مجید رهنما، فرزند زین‌العابدین رهنما، وزیر علوم و آموزش عالی بود، به معاونت وی رسید. نام «پژوهشکده‌ی فرهنگ ایران» برای مؤسسه‌ای که پرویز ناتل خانلری در صدد تأسیس آن بود، پیشنهاد و ابتکار مقدم در این دوره شمرده شده است. علاوه‌براین، پس از تأسیس

فرهنگستان زبان ایران (دومین فرهنگستان در ایران) در سال ۱۳۴۹ عضویت پیوسته‌ی این فرهنگستان به او اعطا شد. در همین سال، همراه با ذبیح‌الله صفا به استادی ممتاز دانشگاه تهران ارتقا یافت. البته، در آذرماه ۱۳۴۷ به درخواست خود پس از حدود ۳۴ سال کار دانشگاهی و دیوانی با «قدردانی و سپاسگزاری» فضل‌الله رضا، رئیس وقت دانشگاه تهران، به مرحله‌ی بازنشستگی گام گذاشته بود.

ج. مقدم در میانه‌ی دو سفر تحصیلی به ایالات متحده‌ی آمریکا، شوری در سرودن شعر به زبان، سبک و شکل / فرم نو پیدا کرد. حاصل آن، نشر سه دفتر در سال‌های ۱۳۱۴-۱۳۱۳ بود. او علاوه بر آنس با شعر قدیم فارسی، بهویژه، فردوسی و حافظ، با آفرینش و آفرینشگران ادبی میانه‌ی خوبی داشت. از جمله، دوستی‌اش با صادق هدایت نویسنده، و ذبیح بهروز شاعر و نمایشنامه‌نویس تأکیدی است بر این نکته. نیز باید اشاره کرد که آراء تاریخی، زبانی و گاهشمارانه‌ی بهروز در او تأثیر داشت. مقدم همواره می‌گفت که «بنیاد فکر و بررسی‌های او را شادروان بهروز گذاشته، و کارهایی که او انجام می‌دهد، درواقع، دنباله‌ی کارهای بهروز است» (سال‌شمار زندگی، ص ۱۰). دوستی و هماندیشی او با هدایت مربوط است به آغاز دهه‌ی ۱۳۱۰. مقدم در این دوره به عنوان مترجم زبان انگلیسی در آزانس [خبرگزاری] پارس مشغول کار بود. او دریافت که این مؤسسه به مترجم زبان فرانسوی نیاز دارد. از این‌رو، هدایت را پیشنهاد داد. سپس، هر دو از آن‌جا استعفا کردند. آنان سفری ۱۹ روزه به اراک داشتند. دوستی هدایت و مقدم، به رغم برخی اختلاف‌نظرهای فرهنگی تا پایان زندگی هدایت ادامه یافت (هشتاد و دو نامه، صص ۱۴۹، ۱۴۲؛ کتاب صادق هدایت، صص ۳۵۰-۳۴۹).